

ЈОЖЕ ПОГАЧНИК

ВУКОВО СХВАЋАЊЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Анализа основних чињеница које су конституирале културни, књижевни и језични положај Срба у првој половини XIX стољећа открива протурјечну проблематику из које се излаз није лако могао видјети. На читавом територију који је још и политички подијељен влада привредна и културна заосталост. Нерашчлањена друштвена структура није допуштала миран развој, а позитивне тенденције биле су кочене и као њихове последице јављале су се политичке неслободе. Уз те вањске постојали су још и унутрашњи разлози који су очити, прије свега, у неријешеним фундаменталним питањима. Равноправно судјеловање у цивилизацијским и културним добрима изискивало је конституирање националне свијести, настанак структура које би могле постати носиоцем модерног друштва а, нарочито, развијен осјећај за властити културнополитички идентитет. И у Србији је култура, почевши од барока,¹⁾ преузимала функцију политике, док је до настанка политичког субјекта долазило управо у то вријеме у процесима који су пратили први и други српски устанак (1804-1813 и 1815).

Субјект, а то је подједнако појединац или народ, јест *per definitionem* аутономан и суверен организам. Речено Хегеловим појмовима, српски народ у првој половини XIX стољећа поново постаје повијесни субјект, што значи да поново почиње активно судјеловати у збивањима свјетовног духа.²⁾ У остваривању таквога супстанцијалног циља сваке етничке групе заједничка и јединствена воља садашњости актуализира, путем избора, заједничку „славу” прошлости и на таквој основи ствара глобалну

¹⁾ Усп. М. Павић: *Рађање нове српске књижевности*, Београд 1983.

²⁾ G. W. F. Hegel: *Beurteilung der Verhandlungen in der Versammlung der Landstände des Königsreichs Württemberg in Jahr 1815 und 1816*; објављено у: *Werke* 4, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1970, стр. 586 и *Werke* 10, стр. 350.

пројекцију у чијој сјени би се могло живјети у будућности. У српској глобалној пројекцији тога времена има централно мјесто питање језика.

На почетку XIX стољећа, кад је Вук заснивао свој модел литературе, српска је језично-културна ситуација била оваква: Црквенославенска редакција и рускославенски језик налазе се на споредном колосјеку. Јачање грађанства онемогућавало је привилегирано средство споразумијевања, наобразба је смањила утјецај цркве која је била носилац обају језичних типова. И поред тога диглосија још постоји. Народни (= српски) и славеносербски језик функционално су два различита језична типа што је, у заједници са социјално-политичким и економским разлозима, стварало нејасну ситуацију и неодгодиво тражило промјене у којима ће се моћи усидрити српска култура и литература будућности.³⁾

Централно је мјесто језик заузео из два разлога: био је израз етничке природе и средство културе. До тада неутралан медиј који зовемо материњим језиком од Вука даље постаје национални језик коме је припала, између осталог, и улога да конституира нацију. Летимичан осврт на становита мјеста из Вукових дјела свједочи да је ријеч о језику који је предувјет човјека као субјекта и о ријечи која је, прије свега објективизација субјектове унутрашњости. Прегришт формулација о томе врло је инструктивна: „... матерњи језик, као најдрагоцијеније благо народа“; граматика је „ступ и необорива подпора једног народа и цијене његове“; „зато се њихови списатељи (кад српски пишу) морају владати по чистом и непоквареном говору народа српскога“; „да почне писати свакиј списатељ онако, као што се говори у оном предјелу, гдје се он родио и узрастао“; „(едном ријечи сву граматiku, морамо узети од пастира и од орача; а за остало ћемо се договарати“; „што се тиче чишћења језика од туђи ријечи, тое нужно“; „ми мислимо, да су само мисли просте, а да језик не може бити прост...“⁴⁾ Вук савршено добро зна на који начин је дошло до кодификације већине стандардних језика у Европи. Спомиње он, тако, Нијемце, Талијане, Французе и Енглеze, а у вези с њиховим језичним моделом карактеристично додаје: „Истина да је између свију тије нарјечија поменути народа много и много већа разлика, него између ерцеговачкога и сремачкога, или између сремачкога и ресавскога... али су опет њихови књижевни језици нарјечија живи народа; нити је коме икад пало на ум да пише језиком, којим нити ко говори, нити је кад говорио“.⁵⁾

Централни је положај у Вукову књижевном начелу имао проблем култивације језика. Развијен стандардни језик, по

³⁾ Усп. П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971¹ и 1986².

⁴⁾ Цитати су преузети из *Сабраних дела Вука Караџића*. XII, *О језику и књижевности*, Београд 1968, стр. 29, 30, 126, 180, 191 и 193.

⁵⁾ Н. м., стр. 188.

њему, доказ је индивидуализације етничке групе, док је његов културни ступањ уједно и ступањ човјека који тај језик говори и психодинамичког сустава који се њиме изражава. Језична снага детерминира преодбу о етничкој заједници која је, опет у тијесној вези с опћим ступњем умјетности и знаности. Књижевност је склоп иманентних могућности и духовних остварења, а нарочито умјетност ријечи, која је израз народнога генија, (= „душе“) стога подиже и стваралачке потенцијале и оплемењује везе појединца с људима истога рода. Културолошко вредновање таквих појава има много димензија; та остварења љепоте или чин духа стоје изнад војничке снаге или политичке власти. Будући да је, на примјер, Хомер значајнији од Александра Великог, повијест народа треба тражити искључиво у језику и у развоју стваралаштва које је израз етнопсихолошких посебности. Таква је премиса тражила посебну методологију рада. Народу је требало дати најприје дескриптивну граматiku и, у рјечнику, прикупити лексички фонд. Језик се докле провјеравао у формулацијама традиционалног пјесништва, а свој испит зрелости мора положити пријеводом библије. Вукова библиографија слиједи управо ту унутрашњу логику, што значи да је његово дјело остварење оних прелиминарних захтјева које треба испунити прије него што књижевни развој може заживјети својим иманентним законитостима.

По својој унутрашњој природи Вук је био емпиријски утемељен и рационалистички усмјерен дух који је чврсто вјеровао у еволуцију. На темељу тога он је прихватио и премису да су Јужни Словени, у упоредби с Германима или Романима, у фази дјетињства, што ће рећи на културно нижем ступњу. И српски је народ био под туђим господарима што је и у језичној и културној сфери оставило неизбрисиве трагове. Такви су трагови, макар несвјесно, водили у асимилацију туђе културе па су због тога угрожавали како опстанак тако и самосвојност националног субјекта. Интелектуалци и грађанство задовољавају своје културне потребе у германској или романској духовној сфери, што значи да је између народа у првобитном значењу појма и споменутих друштвених слојева једнако тако постојао раскол који је у себи носио латентне опасности. Вукова је апологија сеоског становништва, дакле, социолошки утемељена; село је истински носилац етничке посебности, чувар чистог језика и стваралац „праве“ књижевности. Вриједност усменог стваралаштва које на тај начин добија истакнуту улогу и највеће значење увјетована је управо том далекосежном премисом. У свијету та је премиса наишла на одјек јер је тадашња Западна Европа била већ под утицајем предромантичарског емоционализма, док је конкретно српска епика пружала грађу коју је било *per analogiam* могуће употребљавати и у врло живим истраживањима античке поетске продукције („хомерско питање“). Традиционалном су књижевношћу управо Срби ушли у

свјетску књижевност какву је, такођер у то вријеме, замислио и утемељио J. W. Goethe. Тај је појам објединио опћељудски значајну умјетност ријечи с такозваним основама „унутрашње природе” појединачних националних организама; тиме се национално карактеристично и естетски лијепо почело афирмирати у ризници људскога духа.⁶⁾ Перспектива националних умјетничких вриједности тиме се повећала, а усмена књижевност српскохрватскога језичног израза доживјела је врло значајну позитивну рецепцију у западној Европи.

Вук полази од тезе о етничкој и културној јединствености Срба; ослонац је те јединствености језик који тиме постаје најрелевантнији чинилац у формирању народа и његове књижевности. Језик у коме је дато такво значење није било који језик, ту изузетну улогу посједује само такозвани народни језик (социолошки гледано то је језик српског сељака) јер су и интелектуални и градски идиом превише отуђени од стварне српске граматичке, а тиме и од српске психо-етничке структуре. Девиза о народном језику успоставила је, што иначе не треба да буде, идентитет између говорене и писане ријечи чиме су најшири слојевии српског становништва интегрирани у јединствену цјелину у којој су почели дјеловати пробуђени демократски и иницирани социјални процеси великих размјера. Латинска изрека која се у Вуково вријеме често употребљава постала је програмски манифестативна: *Memento, quia populus es et in populum revertere!*

Из језичкога је назора произлазила још једна фундаментална премиса. Српски језик, али и многи други славенски језици, добили су граматику прије него што се развила умјетна књижевност. Српска се грамика истича по томе што се појавила прије писаца који би књижевни идиом употребљавали у умјетничким дјелима. Та је чињеница довела до концепције о књижевном студију дјетињства; настала је успоредбом већих европских књижевности са спорадичним и дисконтинуираним развојем у јужнославенској литерарној продукцији. Одговор на питање да ли у традицији већ постоји неки писац који би се могао успоредити с Грцима или Римљанима морао је бити, и објективно је био, негативан.

Из таквих је размишљања произашла и одлука да се сувремена књижевна продукција усмјерава и инструментализира. Вукова инаутурација фолклорне и повијесне тематике услиједила је из увјерења да је такав тип књижевнога стварања најпримјеренији и најприкладнији разини ондашњих читалачких кругова. Непосредно везивање за фолклорно исходиште жељело је створити такозвану „народну” умјетност; доктрина народне умјетности сама по себи постаје затворени круг у коме се садржај налази под надзором програмских опредјеле-

⁶⁾ Усп. *Goethes Werke*, Band XII, Christian Wegner Verlag Hamburg 1958³, стр. 361—364.

ња. Модел такве књижевности постаје Goldsmithov роман *The Vicar of Wakefield* (1766) који је Вуку *positivum* због тога јер је ријеч о друштвено-образовном дјелу у коме, према мишљењу тадашњих интерпрета, водећу личност представља свећеник.⁷⁾ У оквирима таквога схваћања књижевност постаје функција националних и социјалних токова; садржаји се оцјењују са стајалишта њихове примјерености ступњу друштва и његове цивилизације. Критика која се заснивала на таквим премисама била је апликација норми које су настале из потреба социјалног и националног буђења; у пракси она је знала бити не само утилитаристичка него и догматска. Полазећи од категоријалног и категоријалног уређења књижевних процеса, она живи сплет збивања жртвује подређености идеји, те тиме губи из вида искуствени карактер стварања који се заснива на априорном релативизму и трансцендирању бивањских ситуација. Књижевна идеја, према Вуку, увијек треба бити посредована неком опћом (објективном) суштином у коју у то вријеме спада искључиво само оно што је народно-конструктивно.

У првим Вуковим радовима већ налазимо појам *nacionalizmus*⁸⁾ који је постао средиште његових књижевних и културних настојања. Његов је прави садржај могуће ишчитати једино из усменог пјесништва; такве су пјесме „садржавале, а и сада у народу простом садржавају, негдашње битије српско и име”. Умјетничка нека се поезија, по њему, развија „по укусу и по начину рода свога”,⁹⁾ што значи да треба настајати из оних садржајних и формалних побуда које пружа српска традиционална а не сувремена европска књижевна збиља. Из имена европских књижевника које Вук наводи у свом опусу није, наиме, могуће успоставити никакав сувисли литерарни назор. Појављују се као посљедица акциденталности, а не као избор по сродству. Вук, наиме, полази од концепције о нултом ступњу српске књижевности и предвиђа просвјетитељски схваћену еволуцију. Из тих разлога он не може реципирати сувремена западноевропска књижевна струјања, она су, за ситуацију у Србији, преурањена због тога не улазе у његов концепт.

У каснијем је развоју (четрдесетих година) у Вуковом мишљењу дошло и до идентификације појмова „народни језик” и „народни дух” због чега је схватљиво да је књижевницима из

⁷⁾ Усп. Ј. Погачник: *Модел Goldsmithova романа The Vicar of Wakefield и генеза приповедачке прозе у југословенским књижевностима*, у књизи: *Норме и форме*, Београд 1981, стр. 155—73.

⁸⁾ Усп. Д. Живковић: *Европски оквири српске књижевности*, Београд 1970, стр. 128—29.

⁹⁾ Н. д., стр. 129.

Војводине предбацивао како су заборавили „српски и мислити”.¹⁰⁾ Вук, дакле, мисли да је традиционална поезија, уз обичаје и вјеру, једини истински израз психосоматске структуре народа.¹¹⁾ Из тога произилази премиса о регенеративној снази усмене поезије; модерни стваралац би требао наставити тамо гдје је народни стао. Истицање је народне аутохотности логички блокирало побуде из савремене западноевропске књижевне праксе која је, у таквом постављењу проблема, доиста била и неприкладна и непримјерена српској културној стварности.

У функцију разликовања правог од неправог у књижевном развоју Вук је поставио књижевну критику. По њему, „у свакој се књизи гледа на двије ствари: 1) *на ствар о којој се пише*, 2) *на језик којим се пише*”. Позната је Вукова ригорозност у филолошким питањима (Он мора пазити и на најмање танкости језика, граматике и стила. . .”), док је његов обзор очекивања који је постављао пред садржај очит из реченице: „Из тога свега морамо закључити да г. В. не зна ни *историје*, ни *географије*, ни *логике*, ни *поезије*, ни *реторике*; нити зна што је *морал*, ни *стид*, ни *учтивост*; нити познаје *карактера народа нашега*, ни *ништа*”.¹²⁾ Филолошки ригоризам и утилитаристичко-тематски принцип Вукове критичарске праксе потпуно су идентични, јер из њих у цијелости произлазе, његовом идејно-естетском концепту.

Вукова је језична реформа (од црквенославенских састојака очишћени народни језик, фонолошко правописно начело и ијекавски тип штокавштине) у стварним повијесним димензијама била много шири од концепције њезина иницијатора. На разини књижевности која је била праћена у овоме прилогу изразито је могуће уочити три комплекса питања, а то су: а) специфичан редослијед дјелатности (граматика, рјечник, народно благо и пријевод библије), б) специфична културолошка премиса (нулти ступањ, еволуција и органски развој жанрова) и ц) специфична идејно-естетска поставка (регенерација и интерферирање фолклорног наслеђа).¹³⁾ Та су питања била не само књижевно него и културолошки релевантна јер су афирмирала физиономију културе на руралном архетипу.¹⁴⁾ Вукова је реформа, а у њезину оквиру прије свега назор о књижевности, хтјела учврстити положај срп-

¹⁰⁾ Н. д., стр. 129.

¹¹⁾ Вук каже: „код свакога су народа најсветлије ове три ствари: закон, језик и обичаји; тим се народи један с другим рођакају, и један од другог разликују” (*Сабрана дела XII*, стр. 157—58).

¹²⁾ *Сабрана дела XII*, стр. 144 и 176.

¹³⁾ На овоме мјесту није могуће улазити у генезу Вукова књижевног назора. У вези с тим упозоравам на своју монографију *Јернеј Копитар* која је објављена 1977. године у Љубљани (у збирци *Знаменити Словенци*).

¹⁴⁾ Тај термин не употребљава аутор књиге која доноси највише и материјала и релевантних анализа за њега; аутор је М. Поповић, а књига *Вук Стеф. Караџић (1787—1864)*, Београд 1964.

ства у становитим струјањима тадашње духовне Европе, отворити му пут ка партиципацији одређених културних добара и укључити га постепено у токове европске мисли. Тиме је првобитно језични и књижевни чин прерастао своју основу, постао је и социјалан и политички и културан: у новијој српској повијести започета је садржајем богата нова страница.¹⁵⁾

JOŽE POGAČNIK

LITERARY VIEWS OF VUK KARADŽIĆ

Summary

The article deals with the socio-political situation and cultural conditions in Serbia in the first half of the 19th century. Resulting from this concurrence of events the literary views of Vuk Karadžić embraced the following attitudes:

- a) attachment to the specific hierarchy of activities (grammar, dictionary, folk treasure and translation of the Bible);
- b) attachment to the specific cultural premises (zero degree, evolution and organic development of literary genres);
- c) attachment to the specific ideological-aesthetic premises (regeneration and interference of folk inheritance).

These questions were not only literarily but also culturologically relevant since the physiognomy of culture has through them been affirmed on the rural archetype with homeland in its centre and all things deriving from it.

¹⁵⁾ Организатором утврђени опсег прилога не допушта подробнију аргументацију; прилог се стога своди, више или мање на глобални оцрт проблематике која завријеђује дужну пажњу и обраду у — књизи.

